

ISSN 2147-8902

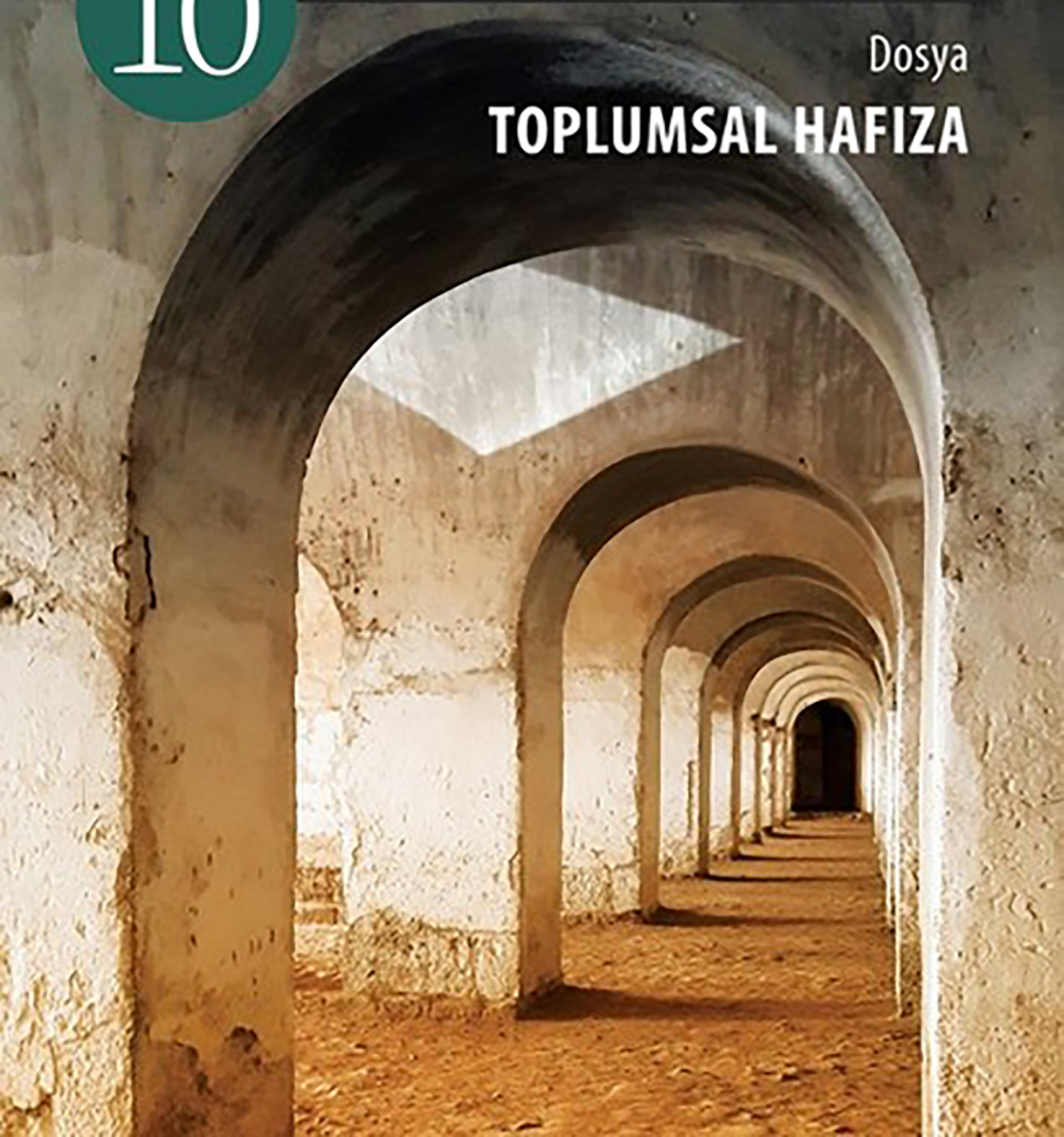
sosyoloji divanı

Sosyoloji Dergisi | Yıl: 5 Sayı: 10 | Temmuz-Aralık 2017 | 28 tl

10

Dosya

TOPLUMSAL HAFIZA

Nostalji ve Hafıza: Geçmişin Hafıza Durakları, Suriyeli Sığınmacıların Göç Hikayeleri ve Hatıra Eşyaları

Mehmet Birekul

Giriş: Toplumsal Hafıza

Önceleri felsefenin, psikanalitiğin, ve otobiyografik edebiyatın ilgi alanında olan “hafıza” konusu yirminci yüzyılın sonlarına doğru toplumsal ve kültürel yönleriyle de tartışılır hale gelmiştir (Connerton, 2012: 11). Esasında hafızanın toplumsal bir hatırlama anlamında kullanımı ilk kez geçmişe bağlı bir hatırlama olarak ritüellere atıf yapan Emile Durkheim’a dayandırılabilir. Durkheim, “Sosyolojik Yöntemin Kuralları” isimli çalışmasında toplumdaki kolektif davranış ve düşünme kalıplarının eylemlere içkin bir öge olarak kalmadığını, aynı zamanda ağızdan ağıza tekrarlanan, eğitim yoluyla aktarılan ve hatta yazılı olarak korunan bir formül içinde kendisini sürekli gösterdiğini vurgulamaktadır. Ona göre hukuki ve ahlaki kurallar, aforizmalar ve atasözleri, dinsel ve siyasal akımların görüşlerini aktaran metinler, edebi ekoller tarafından ortaya atılmış beğeni ve üslup ölçütleri vs. aslen, kolektif eylem biçimlerinin cisimleşmiş hali olan bir pratikler bütünü, bir formülü oluştururlar. Bu kolektif düşünme ve davranma kalıplarının hiçbirinin tam ifadesi, onların bireyler tarafından uygulanmış biçimlerinde tezahür edemez, çünkü bu kalıpları birey tam olarak hayata geçiremeyebilir ve zaten bu kalıplar da bireyin onları belirli bir anda tam olarak uygulamasından bağımsız olarak varlığını sürdürür (Durkheim, 2004: 58).

Durkheim’ın bu düşünme ve davranış kalıplarına yapmış olduğu atıf öğrencisi Maurice Halbwachs tarafından “toplumsal bellek” kavramı ile teorize edilmiştir. Halbwachs, esasında öğrencisi olduğu Bergson’un felsefi düzlemi ile

Durkheim'in kolektif bilinç kavramsallaştırmalarını birleştirmiş ve belleği sosyal bir olgu olarak tanımlamıştır. Belleğin toplumsal çerçevelerini ele aldığı çalışmasında belleğin salt olarak zihnin bireysel niteliklerinin bir yansıması olmadığını, sosyal koşulların belleğin yapılanmasında ve korunmasında belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Yine Kutsal İlkenin Efsanevi Topoğrafyası isimli kitabında anıtlar ritüeller, sembollerin kamusal anlamda tarih-toplumsal bellek ilişkisini kavramsallaştırmaya odaklanmıştır (Olick, 2008: 7).

Halbwachs'ın, gerek "Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri" (2016) isimli kitabında ve gerekse diğer çalışmalarındaki temel iddiası belleğin sosyal koşullara bağımlı oluşudur (Bkz: Halbwachs, 2017). O'na göre bireye ait olan belleğin belirleyicisi toplumdur. Belleğin oluşumunda sosyalizasyon süreci bireylerin en kişisel gördükleri hatıraları bile dahil olmak üzere etkili olur. Halbwach'ın geliştirdiği "sosyal çerçeve" kavramı, E. Goffman tarafından geliştirilen ve günlük deneyimlerin sosyal çevre tarafından belirlenen yapısı ya da örgütlenmesini incelemeye dayanan "çerçeve analizi" teorisi ile şaşırtıcı bir benzerlik gösterir. Halbwach'ın yaptığı bir bakıma "hatırlamanın çerçeve analizi"dir. Goffman'ın "deneyimin çerçeve analizi" ile hatırlamanın çerçeve analizi aynı kavramları kullanır. Çünkü Halbwach'a göre hatırlama eylemini gerçekleştiren ve ona istikrar kazandıran "çerçeve" ile Goffman'da günlük deneyimleri organize eden "çerçeve" aynıdır (Assmann, 2001: 40).

Bu anlamda bellek ile ilgili temel kavramlardan birisi olarak "hatırlama" öne çıkmaktadır. Zira her türlü başlangıç bir anımsamanın sonucunda gerçekleşir. Bir deneyimi zihnin onaylayabilmesi için onu daha önceki deneyimlerin oluşturduğu bir bağlama dayandırması gerekmektedir (Connerton, 1999: 14-15). Dolayısıyla soyut olan düşüncenin somut hale getirilmesi hatırlama üzerinden gerçekleşir. Kavramlar ve deneyimler arasındaki bu ilişki Assmann'ın deyimiyle "hatırlama figürlerini", Halbwach'ın deyimiyle ise "hatırlama görüntülerini" meydana getirir (Assmann, 2001: 42; Halbwach, 2016: 15). Bu hatırlama deneyimleri içerisinde nostalji ya da geçmişin özlemlerle hatırlanması da önemli bir yer tutmaktadır.

Nostalji ve Hafıza

Sosyolog Peter Berger'in "evsiz zihin" (homeless mind) olarak tanımladığı Modernleşme durumu (bkz. Berger vd., 2000: 13 vd.) aslında herkesi göçmen kılan bir toplumsal hareketliliğin adı olmuştur (Aktay, 1998: 13). Bu toplumsal hareketlilik modernleşme ve kentleşme sarmalında yerel kültür üzerinde hızlı bir erozyonu da beraberinde getirmiştir. Farklılaşan anlam dünyaları içerisinde

fonksiyonunu yitiren pek çok kültürel argüman yenilerine yerini devrederken, bugünler de geçmişin gizemli ve büyümlü enstrümanları olarak sıkça anılan birer özleme dönüşmüştür.

İlk olarak, İsviçreli Doktor Johannes Hoffer'in 1688'de yazdığı tıpla ilgili bir tezde kullanılan ve Yunanca nostos (eve dönüş) ve algia (özlem) kelimelerinin birleştirilmesinden türetilen nostalji kelimesi, önceleri uzun süre memleketlerinden uzak kalan askerlerin yakalandığı bir hastalık olarak düşünülmüyordu (Boym, 2009: 26). Yine benzer bir şekilde nostaljiye başlangıçta mesleklerini icra ederken "sürekli kederli olma hali" veya "isteksizlik / kayıtsızlık" olarak tanımlanan, melankolik yaşam sergileyen keşişlerin etik bir problemi olarak bakılıyordu (Stauth ve Turner, 2005: 64). Modern kültürün oluşturduğu hoşnutsuzluklar ve gerilimler sebebiyle ortaya çıkan sosyal / psikolojik bir tatminsizlik duygusu olarak nostalji ise, aslında Berger'in insanı "evsiz" bıraktığını söylediği modern kültüre karşı basit bir ev arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmiş büyük oranda yerinden eden modern kültüre bağlı gelişmeler pek çok insanda bir burukluk ve geçmişe özlem uyandırmıştır (Aydın, 2011: 318).

Nostaljik paradigmayı toplumbilime egemen olan bir nosyon olarak ele aldığımızda bu paradigmanın belli başlı bazı özelliklerinden söz edebiliriz. Bu özelliklerden ilki tarihin bir çöküş ve yitirme olarak görülmesidir ki, dünyanın insana yuva olduğu bir altın çağdan uzaklaşma söz konusudur. Toplumsal ilerleyişin ters yönde olduğu düşünülür; modern kurumların daha önceki ilerleme ve gelişmeden saparak gerilemeleri söz konusudur. İkinci ise bütünlüğün ve ahlaki kesinliğin yitirildiği duygusudur. Tarih, bir zamanlar toplumsal ilişkilerin ve kişisel deneyimin birliğini sağlamış olan değerlerin çöküşü olarak görülür. Bu nostaljik izlek, kapitalist endüstrileşme, kırsal cemaatlerin çöküşü, bilimsel bilginin serpilmesi ya da toplumsal yapının giderek farklılaşması ve karmaşıklaşması gibi bir takım çok yıkıcı toplumsal süreçlerin her şeyi kaplayan dinsel ve kutsal değerler kubbesini zayıflattığına vurgu yapan güçlü bir dünyevileşme kuramı içerir. Birbiriyle rekabet eden ve çatışan değerlerden ibaret bir dünyada yaşıyor olmamızdan ötürü, bir kimsenin kendisini ahlaki bir hayat şemasına ya da toplumsal gerçekliğe dair genel bir felsefeye adanması çok zordur (Stauth ve Turner, 2005: 65-66).

Bu noktada nostalji, günümüzde birçok güçlü ideolojinin özünü oluşturan, bizi duygusal bağıllık uğruna eleştirel düşüncüyü bırakmaya ayartan, ideal evi yeniden inşa etme vaadidir. Nostaljinin tehlikeli yanı, gerçek evle hayali evi birbirine karıştırma eğiliminde olmasıdır. Bu ikili yapıdan hareketle iki tür nostaljiden söz edilebilir: yeniden kurucu nostalji ve düşünsel nostalji. Yeniden

kurucu nostalji, yitirilmiş evi yeniden inşa etme çabası içindedir. O nedenle, yeniden kurucu nostaljikler kendilerini gelenek ve hakikatle özdeşleştirir; komplo teorilerinden de beslenerek mutlak hakikati koruduklarına inanırlar. Düşünsel nostaljide ise yalnızca özlem, sanatçı duygularını da kışkırtan bir durum söz konusudur. Burada özlemin bizatihi kendisi varoluş için anlamlı ve üretken bir güçtür (Boym, 2009: 16-17). Eve dönmeye duyulan bu özlem (nostalji), parçalanmış toplumları yeniden bütünlüğe ulaştırmalarını sağlayacak ideolojik bir harç; modernleşmenin yersiz yurtsuzlaştırdığı insanların ve toplumların yaşamlarını anlamlandıracakları bir araç olarak görülmektedir. (Boym, 2009: 15). Bu açıdan bakıldığında hatırlama üzerinden gerçekleştirilen bu nostaljik atıf gündelik hayatın pek çok alanında görülebileceği gibi özellikle evin yeniden kurgulandığı göçmenlik / sığınmacılık olgusunda da kendisini göstermektedir.

Evden Uzakta Bir Ev Kurma Deneyimi Olarak Nostalji: Suriyeli Sığınmacılar

Her ne kadar Berger modern insanı tarif etmede bir metafor olarak kullansa da göçmenlik / sığınmacılık esasında tam olarak evden uzakta yeni bir ev kurma deneyimidir. Üstelik bu deneyim bir kültürleşme sürecini içerdiği gibi pek çok toplumsal pratik açısından da çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu vasatta göçmen / sığınmacı için hem yeni karşılaştığı kültür ve coğrafyada tutunabilme hem de kendi köklerini ayakta tutacak belli başlı argümanları geliştirme zorunluluğu belirlemektedir. Göçmenlik / sığınmacılık bir bakıma sürekli sürgünde kalma halidir. Bu açıdan bakıldığında göçmenlere / sığınmacılara güç veren, geri dönüş özleminin sürekli gündemde tutulmasıdır. Bir gün dönme olasılığını yitirmiş / geri dönmekten vazgeçmiş görünenler için dahi bu ümit hayatta kalmanın bir önkoşulu olarak belirlemektedir.

Bu çalışma buradan hareketle göçmenlerin / sığınmacıların belleklerini imar eden bir unsur olarak, geçmişin hafıza durakları olarak gördüğü hatıra eşyalarına ve göç hikayelerine odaklanmaktadır. Türkiye’de yerleşen Suriyeli sığınmacıların¹ evlerinde yapılan gözlemler ve mülakatların sonucunda onların evden ayrılma ve yeniden ev kurma hikayelerine odaklanılmış ve bu hikaye-

¹ Bu çalışmada Türkiye’deki Suriyelileri tanımlamak için “sığınmacı” kavramı kullanılmaktadır. Zira göçmenlik çoğu zaman ekonomik gerekçelerle ve içinde bulunulan sosyal ortamın hoşnutsuzluğu nedeniyle ülkesini gönüllü terk edenleri tanımlarken sığınmacılık göçün daha çok zorunlu hallerini ifade eden bir tanımlama olarak belirlemektedir (Bkz: Koyuncu, 2014, 24-25). Türkiye’ye göç eden Suriyeliler savaş nedeniyle bir zorunlu göçün muhatabı oldukları için ülkelerini terk edişleri de çoğunlukla isteyecek olmamıştır. Çalışmamız açısından bakıldığında ileride açıklanacağı üzere ülkelerinden çok az eşya getirmelerinin temelinde de bu gerçekliğin payı büyüktür.

lerde ve evlerde geçmişin izleri, hatıralar üzerinden toplumsal belleğin imarı izaha kavuşturulmaya çalışılmıştır. Araştırma Türkiye evreninde ve iki örnek ilde (Konya ve Gaziantep) 5 yılı geçkin süredir ikamet eden 7 Suriyeli aile ile gerçekleştirilmiş, çalışmada gözlem, mülakat ve odak grup görüşmelerine yer verilmiştir.²

Esasında tüm sığınmacı ailelerde görüldüğü üzere bu araştırmanın örneklemi oluşturan kitle için de yeni yerleşilen ülke / Türkiye artık yeni vatanlarıdır. Buraya uyum noktasında ilk yıllarda karşılaşılan pek çok zorluk geride kalmıştır ve artık süreç bir uyum süreci olarak kendisini göstermektedir. İlk göç deneyimi, kamplarda çekilen sıkıntılar, dil problemleri, yeni bir şehre, mahalleye ve eve alışma gibi pek çok problem zihinlerde hala canlı olsa da bir çok açıdan aşılmış durumdadır. Araştırmanın muhatabı olan pek çok aile için de durum aynıdır. Aileler artık Türkiye'ye uyum sağlamakta çok zorluk çekmediklerini beyan etmektedirler. Ancak bu durum tam anlamıyla bir aidiyetin deklare edilmesi değildir. Zira sosyal ve kültürel anlamda pek çok alanda sağlanan uyum, zihni arka planda yerleşilen ülkeyle tam bir uyumu salık vermez. Çünkü onlar için nerelisiniz sorusunun cevabı halen "Suriyeli" dir. Bir çok Suriyeli aile için Türk dostları, arkadaşları, komşuları olmuş olsa da toplumsal hayata katılımlarında çevrenin onlara bakışı açısından onlar "ülkelerini terk ederek kendi ülkelerine gelmiş" bir kitledir. Bununla birlikte konumuz açısından bakarsak Suriyeli oluşu her deklare ediş esasında bir özlemin de deklare edilişidir. Bu özlem aynı zamanda nostalji üzerinden benliğin yeniden kurulması, hatırlanması anlamına gelmektedir.

Bir Hafıza Durağı Olarak Göç Hikayeleri ve Hatıra Eşyalar

Yukarıdaki kavramsal çerçeve açısından bakıldığında evden ayrılış hikayeleri ve bu hikayelerin tanığı olan hatıra eşyaları ayrı bir önem taşımaktadır. Çalışmada görüşme fırsatı bulduğumuz Suriyeliler açısından da durum aynıdır. Her hikaye dramatik olduğu kadar bugünü de anlamlı kılmaktadır. İçinde bulunulan durumun ilk adımı olduğu kadar özetidir de. Özellikle ilk göç hikayeleri içinde bulundukları durumun meşrulaştırılması açısından önemli bir hafıza durağıdır. Bir çok katılımcı için "o gün" sanki bugün yaşanıyormuşçasına canlıdır. Bu hikayelerden birisinde katılımcı yaşadığı göç deneyimini şu şekilde özetlemektedir:

² 2017 yılının Ekim ve Kasım aylarında gerçekleştirilen alan araştırmalarında özellikle kadınlarla yapılan mülakatlarda yardımlarından dolayı Fatma Birekul'a ve Aynur Doğan'a teşekkür ederim.

Bize köyünüzden çıkın dediler, biz de boşalttık. Bir polis yerine götürdüler bizi önce, orada bekletiler bir gün. Ertesi gün İslahiye'deki çadırlara getirdiler. Korkunç bir gündü. Üzülerek ağlayarak çıktık yola. Allah kimseye yaşatmasın. Zor geldik çoluk çocuk arkamızda kaldı her şey. Sonuçta biz oradan namusumuz için kaçtık geldik, askerler tuttukları kim olursa olsun acıymıyorlardı nasıl kalabilirdik ki? Çocuklarımız için geldik onlar da mağdur olsun istemiyorum. Şimdi benim oğlum orada olsa askere gidecekti. Daha 18 yaşında. Esat onu alacaktı elimden, nasıl dayansın yüreğimiz? (H. / Kadın / 38)

O günü bütün detayları ile aktaran katılımcı için neden buradayız? / burada olmalıyız? sorusunun cevabı bu göç hikayesinde saklıdır. Neredeyse bütün detaylarını hafızasına kazıdığı bu hikaye önemli bir hafıza durağı olarak belirmektedir. Zira hikaye ayrılış hikayesi olduğu kadar geri dönüş umudunun da bir hikayesi olarak belirmektedir. Öyle ki katılımcının sözleri eve dönme umudunun esasında ilk ayrılıkla başladığını göstermektedir.

Evimizi ne kadar zor terk ettik bir bilseniz. Namusumuzu korumak için geldik. Biliyorsunuz çok zor çok kötü şeyler yaşıyorlardı bize. Biz de o yüzden topladık çocuklarımızı kaçtık. Biz ölümden kaçmadık. Orada da ölüm var burada da. Ölümden sığınmadık biz Türkiye'ye. İnanın geldiğimden beri hastalık hastane işim hiç tükenmedi. Suriye'nin halini düşünün düşünün dert tuttuk. Kimse vatanını, evini terk etmez. Düşünsene senin evin nimet dolu, bolluk rahat çıkıp gitmek ister misin? İnan evden çıkın dediklerinde her yeri tertemiz yaptım, yere düşen tozları bile parmağım ile aldım. "Belki döneriz hemen de evim temiz kalsın" dedim. Öyle bir yuvadan çıkıp kupkuru çadırda 5 sene ömür tükettik. (S. / Kadın / 44)

Bu göç hikayesi bir mecburiyetin olduğu kadar evine ve köyüne bir özlemin de ifadesidir. Bir bakıma bu hikaye, kendi köklerini bırakıp zor şartlarda göç etmek zorunda kalanların bir nostaljisi olarak belirmektedir. Bu hikaye hem geçmişlerini hem de bugünlerini imar etmekte ve içinde bulunulan durumu anlamlandırmada başvurulmuş bir hafıza durağı olarak önemli bir yerde durmaktadır. Bu açıdan aşağıda hikayenin devamı olarak aktarılan ifadeler önem arz etmektedir.

Ben aslında gelmeyecektim son ana kadar direndim ama eşim, "Bak S. bu askerler sana, oğluma, kızıma gözümün önünde bir şey yaparlarsa seni affetmem" dedi. Meydana ağaçlara bağlayıp neler yapıyorlar insan ol da için kaldırsın, nasıl anlatılır ki. (katılımcı kendi etrafındakilere yapılanlarla ilgili örnekler aktardıktan sonra) Yoksa ben çok direndim. Evim, arabam, tarlam her şeyim vardı. Tüm bu yapılanları görünce, eşimin sözleri ve "baskın geliyor" da denilince bir gün içinde üstünü giyip kaçmayan kalmadı. Köyümüz cennetti, sabahlara kadar düşünüyorum içim almıyor ama yapacak bir şey yok çok şükür diyoruz. Orada da bir ekmek yiyorduk burada da. Her şeyin vatani başkaymış onu anladık. Allah tezce günde bizi kavuştursun diyorum ki toprağıma bir gün yeniden kavuşayım. O an alsın Allah canımı yeter ki ölüm zulüm bitsin o topraklarda. (S. / Kadın / 44)

Bu ve benzeri pek çok göç hikayesinde de görüleceği gibi vatan esasında en önemli hafıza mekanlarından biri olarak belirmektedir. Fransız düşünür Pierre Nora'nın "Hafıza Mekânları" olarak kavramsallaştırdığı bu olgu onun deyimiyle bir bakıma hafızanın mayalandığı yeri ifade etmektedir. Geçmişin gölgesinde kendi bilincine kavuşma aracı olarak hafıza mekânları bir bakıma artık hafıza ortamlarının olmamasının bir sonucudur. Zira süreklilik duygusunun kökü mekândadır ve hafıza bu hatıraları kutsayarak tekrar gündeme taşır (Nora, 1994: 17-18). Bu anlamda Suriyeli sığınmacılar için göç hikayeleri ve vatanlarına olan özlem (nostalji) hafızalarını sürekli tazeledikleri bir kurucu nostalji ve bir hafıza durağı olarak dikkat çekmektedir.

Bu göç hikayelerinin önemli detaylarından birisi de göçün gerçekleştiği ülkeden hedef ülkeye götürülebilen / götürülemeyen eşyalardır. Zira her eşyaya, nesneye ya da materyale kullanıldığı zaman ve mekan içerisinde bir anlam yüklenebilir ya da bu eşyalar o zaman ve mekandan bağımsızlaştığında o zamanı ve mekanı kurucu bir nostaljik imge olarak yaşatmaya devam ederler. Bu anlamda göç edenler için göç ettikleri yerleri onlara hatırlatan herhangi bir obje bu kurucu rolü itibarıyla çok önemlidir. Görüşme yaptığımız aileler ve ülkemize gelen Suriyeli sığınmacıların büyük bir bölümünün benzer göç deneyimleri yaşadığı görülmektedir. Göçler çoğunlukla ani alınan kararlar ya da mecburiyetler sonucunda, can güvenliğinin ön planda olduğu plansız bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu nedenle çok ani kararlarla her şeylerini arkalarında bırakarak göçe başlamışlardır. Ancak buna rağmen görüşme yapılan kişiler için oradan getirdikleri ve kendileri için büyük anlamlar ifade eden küçük materyaller dikkat çekicidir. Katılımcılardan bazılarının beyanları bu anlamda önemli ifadeler barındırmaktadır. Örneğin beş yıldır Türkiye'de yaşayan H. ve ailesi için Suriye'den getirebildikleri Kur'an ve Suriye bayrağı bir hafıza / hatıra eşyası olarak özenle saklanmaktadır. Yine maddi değeri olmayan ama göç edilen yerin hatırasını taşıdığı düşünülen takılar da önemini hala sürdürmektedir.

Öncelikli olarak hayatımızı devam ettirebilecek Türkiye'ye gidince satıp parasını kullanabileceğimiz değerli eşyalarımızı yanımıza aldık. Daha sonra giyilecek ve taşınabilir ne kadar yiyecek varsa onları aldık yanımıza. Eşya konusunda öncelikli olan tek bir şey vardı, o da hayatta kalabilmek için bizim için öncelikli olarak neler varsa onlardı.

Ama yanımızda hiç unutmuyorum kızımın elbisesinin içinde saklanmış Suriye bayrağı ve Kuran-ı Kerim vardı. Bayrağımızın ve Kuran-ı Kerimimizi yanımızdan eksik etmedik. Bir de eşime aldığım birkaç parça süslü bileziği var, "satsan para etmez" dediler ama olsun hatırası var. Bunları hala saklıyoruz. Hatta oğlum çalışmak için amcasıyla İstanbul'a gitti, bayrakla Kur'an onun yanında. O yüzden evde değil. "Yanından ayırma oğlum" dedim onlar bize emanet. Eşimin eşyaları da duruyor evde. (H. / Erkek / 41)

Resim 1: Suriye'den getirilen maddi değeri olmayan takılar.

Resim 2: Suriye'den getirilen hatıra bebek ve hatıra defter

Yapılan mülakat ve gözlemlerde dikkat çeken hususlardan birisi de çocukların en az büyükler kadar ülkelerinden getirilen eşyalara önem vermeleridir. Pek çok çocuk için Suriye'den getirdiği oyuncak hiç bir zaman yanından ayırmadığı bir eşya olarak belirmektedir. Okula gittikleri ve Türkçeyi anne babalarından daha iyi kullandıkları için esasında daha çabuk sosyalleşen ve uyum sağlayan çocukların eve / yurda duydukları özlem hiç de ebeveynlerinden aşağı değildir. Hatta eşyalarına onlardan daha çok sahip çıkmaktadırlar. Konya'da aileleriyle görüşme yaptığımız çocuklardan birisi olan K. (Kız / 13), Suriye'den getirdiği en değerli eşyanın oyuncak bir ayı olduğunu ve halen kendisi için en değerli eşya olarak bu oyuncakı gördüğünü belirtirken yine bir başka çocuk M. (Kız / 12) de kendisi için değerli olan Suriye fotoğraflarını ve oradan getirdiği kitaplarını halen muhafaza ettiğini belirtmektedir.

Hemen her evde ortak olan başka bir hafıza durağı eşya da fotoğraflardır. Geçmişin ve ülkelerinin gündeme gelmesiyle ilk akla gelen ve o günleri hem görsel hem de zihinsel olarak canlandıran objeler fotoğraflar çıkarılmaktadır. Fotoğraflar hem evlerini, hem hatıralarını, hem getiremediklerini hem de umutlarını bugüne taşıyan müstesna materyallerdir. Zira fotoğraf hafızanın imarı açısından önemli olan unutmama ve yeniden hatırlama deneyimlerinin merkezinde yer almaktadır. Yukarıda Halbwach'ın da belirttiği gibi bireyin hatırlama figürleri imgeler üzerinden hareket etmektedir. Bir anlamıyla fotoğraf bu hatırlama eylemini harekete geçirerek bugüne taşır ve duygulara dokunur. Bu nedenle bir çok zaman, mekan ve şahıs esasında fotoğraflarla yaşarlar. Görüşme yapılan ailelerde geçmişin dile getirilmesi ve hafızanın kurgulanması bağlamında ortak olarak sunulan materyallerden birisi olarak fotoğraflar ve albümler dikkat çekmektedir. Bazı katılımcılar telefonlarında veya dijital ortamdaki fotoğraflarının kaybolmasından yakınırken bazı katılımcılar için de Suriye'ye dair anılarının biriktirildiği albümler gözbebeği olarak itinayla saklanmaktadır.

Basitte olsa getirilen eşyalar hafızayı ve kimliği diri tutması açısından çok değerli görünmektedir. Belki de Suriye'de sıradan olan bu eşyalar göç deneyimi sonrasında özenle saklanan bir hafıza durağı olarak belirmektedir. Ancak alan araştırmasında bunun kadar dikkat çekici olan bir diğer husus ise getirilemeyen ama unutulmayan eşyalardır. Hemen her katılımcı için getirmeyi arzuladıkları, sanki o eşyalara kavuştuklarında memleketlerine kavuşacaklarını düşündükleri eşyalar da söz konusudur. Örneğin yukarıda kızının bebeğini özenle sakladığını belirten katılımcı için getiremediği babasına ait hatıralar oldukça önem taşımaktadır.

Bazı eşyaları getiremediğim için ne üzüldüm bir bilsen. Babam hacca gitmişti bana bir battaniye üç tane de sürme getirmişti, onlar elime bir geçse babamdan hatıra olur, vefat etti aklıma geldikçe onlara üzüliyorum. Bir de sonradan evimin resimleri geldi orada kızımın oyuncakları da vardı. Küçüktü o zaman bir poşete doldurmuştu hepsini, "İlla götürelim diyordu". "Kızım yol yürüyeceğiz nasıl götürelim" dedim ağladı, çok üzüldü bende üzüldüm ama yapacak bir şey yok. İnce, uzun bacaklı bir bez bebeği vardı o olmadan uyumuyordu ancak onu alabildik. Oyuncaklarının resimleri gelince yine ağladı. Evimin son halini görmeyi içim almadı, eşkiyalar mahvetmiş hepsini çok üzüldüm. (S. / Kadın / 44)

Resim 3: Ailenin Suriye'deki evlerinin son hali

Yine başka katılımcılar da baba yadigarı ve Suriye'deki güzel günlerini hatırlatan eşyaları elde etmek için her şeyini vermeye hazır olduklarını beyan ederken geçmişi tekrar imar eden bir nostaljik tavrı göstermektedir.

Benim babam âlim gibi bir adamdı. Çok Kur'an'ı Kerim okurdu, o Kur'an'ı getirmiş olmayı çok isterdim. Babam o kitaba notlar almıştı. 1981'de alınmış, tarih atılmış bir Kur'an'dı. O bana ondan kalan son hatıraydı, onu bile alamadım. Hiç elinden düşürmezdi. (Gözleri dolup ağlamaya başladı). Gittiğimde bulmayı çok isterim ama evler talan olmuş. (G. / Kadın / 38)

Suriye'de evimde bıraktığım için çok üzüldüğüm kızımın beşiği, oyuncakları, oğlumun okuma kitapları, eşimin düğününden kalan gelinliği ve çeyizi, benim ise baba yadigarı olan ev eşyalarımı almadığımız için üzgünüm. (H. / Erkek / 41)

Buraya kadar katılımcıların aktardıkları dikkate alındığında gerek getirilen gerekse getirilemeyen eşyalara yeni bir anlamın yüklendiğini söylememiz mümkündür. Kendi ülkelerinde belki önem taşımayan ya da fazlaca gündeme getirilmeyen eşyalar, zaman ve mekandan bağımsızlaştıklarında yeni bir anlam bulmaktadırlar. Bir kız çocuğu için oynadığı oyuncaklardan herhangi bir oyuncak olan bir bebek Türkiye'ye göç ile birlikte Suriye'deki çocukluğun anlamını yüklenen bir materyale dönüşmektedir. Yine bir köşede saklanmış takılar ya da bir sandıkta muhafaza edilen Kur'an ve bayrak Türkiye'ye getirildiğinde ülkele-rindeki mutluluğun, özgürlüğün anımsatıcı bir figürü olmuştur. Hakeza belki hiç bakılmayan fotoğraflar ve getirilemeyen eşyalar da her fırsatta kendisine müracaat edilen bir hatırlama figürü halini almıştır. Bu anlamda bu eşyalar hafıza üzerinden kurucu bir nostaljik imge olarak katılımcıların dünlerini ve bugünlerini anlamlandıran birer nesne halini almışlardır.

Nitekim gerek göç hikayeleri gerekse göçle birlikte getirilen / getirilemeyen eşyalar kendi köklerinden koparılmış yeniden bir toprağa kök salmaya çalışan sığınmacılar için bir hafıza durağı olarak dikkat çekmektedir. Bu hikayeler ve eşyalar bir taraftan yaşama umudu verirken diğer taraftan da geri dönüş umudunu taşımaktadırlar. Ayrıca bir hatırlama figürü olarak öne çıkan bu nesneler sadece bireyin kendi özel hayatına bir atıf olmaktan çıkmış, çoğul bir aidiyetin adı olmuştur (Boym, 477). Bu materyaller geçmişe özlemin bir somut göstergesi olmakla birlikte hafızayı ve kimliği sürekli yeniden kuran ve canlı tutan bir nostalji olarak önem taşımaktadır.

Bir Hafıza Durağı Olarak Yeniden Ev Kurma

En az göç hikayeleri kadar yeniden ev kurma hikayeleri de çok önemlidir. Boym, Rus göçmeni ailelerin Amerika'da tutunma hikayelerini aktarırken ev dizaynının bile geçmişe olan atfın merkezinde yer aldığına işaret eder. Öyle ki evlerin tekdüze beyaz ile boyanması, Rus göçmenlerin Rusya'daki komünist dönem evlerinin Amerika'da yaşatılması anlamına gelmektedir (Boym, 2009 :477). Suriyeli sığınmacılar için de durum çok farklı değildir. Hiç bir zaman kendilerinin hissetmedikleri evleri, eski evleriymiş gibi dizayn etmeleri, geçmişin bugünü kurgulaması anlamında dikkat çekicidir. Görüşme için gittiğimiz evlerde dikkat çeken temel tema evlerin Suriye'deki evlerine benzetilmesi çabasıdır. Bazı katılımcılar bu çabayı şu şekilde ifade etmektedirler:

Örneğin biz geldiğimizde evde koltuklar vardı, eşya ayırmışlardı bize ama biz istemedik onun yerine döşek kullanıyoruz, yerde oturuyoruz. Eskiden olduğu gibi yaşıyoruz koltuk, kanepeler pek bize göre değil. Evimizi Suriye evi gibi dizelim dedik. (G. / Kadın / 38)

Bazen oluyor buradaki evimizi Suriye'deki evimize benzetmeye çalışıyoruz ama ne yaparsam olmuyor, orası gibi olmuyor. Orası başkaydı kendi evimizdi, güzeldi, değerliydi burası hiç gözümde yok inan. Bazen arabayla gezerken diyoruz ki: "burası Suriye'de falan yere benziyor". "Aynı oradayım sanki" diyorum o hissi veriyor. Suriye'deki evimiz daha büyük daha güzel daha lüks. Burası daha ufak ama çok şükür başımızı sokacak bir çatımız var. (Hamik / 38)

Evim Suriye'deki evim gibi olsun diye çalışıyorum ama aynısı olması zor tabi, dedim ya her şeyin vatanı başka diye. Burada güzellikten daha çok gücümüzün yettiğini alıp kullanıyoruz. Orada yediğimiz içtiğimiz kullandığımız daha farklıydı, buna şükür. Çok derim "işte televizyonum şuradaydı, tavlama yanındaydı" diye, hep konuşuluyor unutulacak bir şey değil bu. Evde nasıl hizmet edip dönüyorsam sanki bellerim ki orası gibi burası da. Kapı eşliğim, ektiğim çiçekler aynı öbür evim gibi. (S. / Kadın / 44)

Resim 4: Konya'da yaşayan bir Suriyeli ailenin evi

Resim 5: Gaziantep İslâhiye’de yaşayan Suriyeli bir ailenin evi

Bunun yanında bir göçmen / sığınmacı için ev, geldiği yerdeki anlamı ifade etmez. Hep geçicidir, hatta çoğu zaman geldiği evin hafızasını taşıyan geçici bir mekandır. Boym bunu “bir göçmen için ev, bir kale olmaktan çıkmış belleği tazeleyen bir müzeye dönüşmüştür” (Boym, 2009: 476) sözleriyle ifade eder. Zira görüşme yaptığımız Suriyeliler için de durum farklı değildir. Onlar için evin anlamı çoğu zaman dışsal şartlardan kendilerini korumaya aldıkları bir mekandır. Katılımcıların şu sözleri durumu özetlemektedir.

Ben burayı geçici olarak görüyorum bugün bana deseler ki “Suriye duruldu, savaş bitti”, o gün çeker giderim arkama bile bakmam. Şu evdeki en değerli eşyaları bile gözüm görmez, insanın doğduğu büyüdüğü toprak gibisi yoktur. Allah razı olsun bizler burayı da çok seviyoruz ama bizim geçmişimiz orada. Hala benim annem babam orada nasıl gitmem, o yüzden misafir hissediyorum kendimi. Allah bunu yapanların gözünü kör etsin. Allah’ın bir günü bile aklımdan çıkmıyor vatanım. Eşim sen burada öleceksin artık diyor, şaka ediyor ama ben hep diyorum bir kere gideyim orada öleyim. İlk bu evi tuttuk inan kapıyı bile kilitlemedim gözümde yoktu çünkü. Ağlaya ağlaya döndüm çadıra. Oysa Suriye’de bir iğnemin yeri bile farklıydı. Çok şükür bugünde buraya başımız sığıyor sığınak gibi ama vatan gibi değil, ev gibi değil. (S. / Kadın / 44)

Biz o kadar kötü olaydan sonra evin kıymetini, huzurlu bir yeri çok özlemiştik belki de. Son çıkanlardandık, çok zordu kendi evimizden çıkmak ama burası bizim için yeni bir hayat oldu. Ev demek içinde muhabbet olan, güvenli, huzurlu yer demek. Akşam işten gelince soluğum çıkıyor, evimde dinleniyorum Allah'a şükür o kadar acıdan sonra bize yeniden aile huzuru verdi. İçimiz kan ağlıyor ama çok şükür güvende olmak insanı mutlu ediyor. (H. / Erkek / 41)

Görüldüğü gibi katılımcıların getirdikleri / getiremedikleri eşyalar kadar önemli olan bir başka deneyim de “yeniden ev kurma”dır. Ev, Suriye’de taşıdığı anlamdan bağımsızlaşarak Türkiye’de kendisine atfedilen değer bakımından bir dönüşüme uğramıştır. Sadece kendilerini güven altına alacakları bir çatı olarak görülen evin yeniden kurulmasında ise toplumsal hafıza devreye girmektedir. Kendileri için Suriye’deki bir içnelerinden daha değersiz gördükleri bu yeni evler, Suriye’deki evlerini hatırlatacak şekilde dizayn edilmeye çalışılmakta, evin belli mekanları ile vatanlarındaki evler arasında ilişki kurulmaya gayret edilmektedir. Bu anlamda evin yeniden kurulması önemli bir hafıza durağı ve kimliği kurgulayan bir kurucu nostalji olarak belirlemektedir.

Sonuç

Son dönemlerde sosyal bilimlerin gündeminde sıkça yer alan bir konu olarak hafıza, hatırlama üzerinden geçmiş ile kurulan ilişkiye dayanır. Bu anlamıyla hafıza ile geçmişin bugüne taşınması anlamına gelen nostalji arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Bu çalışma, temelde bu ilişkinin ne kadar derinden, sıkı ve önemli olduğu varsayımına dayanmaktadır. Zira bireyler ve toplumlar için bugünün kimliği dünden getirdikleri birikimle ölçülmekte ve bu birikim hafıza durakları vasıtasıyla sürekli güncellenmektedir.

Bu anlamda bu çalışma Türkiye’ye zorunlu bir göç neticesinde sığınan Suriyeliler üzerinden toplumsal hafıza ve nostalji ilişkisini betimlemeye çalışmaktadır. Alan araştırması sonucunda Suriyeli sığınmacıların yeni ülke deneyimleri içerisinde kendi kimliklerini kurguladıkları bazı hafıza durakları belirlemektedir. Bunlardan birisi olarak göç hikayeleri önemli bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira göç hikayeleri esasında hafızalarda halen canlı tutulan ve hem göçün sebebini hem de Türkiye’de kalmanın meşruiyetini kurgulamaktadır. Bu anlamda kurucu bir nostaljik imge olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte ülkeden getirilen / getirilemeyen eşyaların da bireylerin geçmişle olan irtibatlarını ve köklerinin tazelenmesini sağlayan önemli araçlar olduğunu söylememiz mümkündür. Kendi ülkelerinde sıradan olan bu eşyalar göç deneyimi ile başka bir zaman ve mekan içerisinde yeni anlamlar ka-

zanmış, bir hafıza durağı, kurucu bir nostaljik imge olarak muhafaza edilmiştir. En az bunlar kadar önemli bir diğer husus da yeniden ev kurma deneyimidir. Katılımcılar için Suriye'deki evlerinde bulunan bir iğne kadar değeri olmayan bu evler, hem bir sığınak hem de kendi ülkeleri ile nostaljik bir ilişki kurmaya / oraya benzetmeye çalıştıkları bir hafıza durağıdır. Son olarak bu çalışma özetinde hafızanın geçmişe yapmış olduğu atıfta hatırlama figürleri ya da hafıza duraklarının bireylerin ve toplumların kimliklerini kurgulamada faydalandıkları önemli kurucu nostaljik imgeler olduğunu söylememiz mümkündür.

Kaynakça

- Aktay, Y. (1998). "Kültürel Sahihlik Söylemleri ve Modernlik" *Tezkire*, S. 14-15, 13-42.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek*, Çev: Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, M. (2011). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Berger, P.L., Berger B., Kellner, H. (2000). *Modernleşme ve Bilinç*, Çev: Cevdet Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Boym, S. (2009). *Nostaljinin Geleceği*, Çev: Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları.
- Connerton, P. (1999). *Toplular Nasıl Anımsar?*, Çev: Alaaddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, Çev: Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, Çev: Büşra Uçar, Ankara: Heretik Yayınları.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza*, Çev: Banu Barış, Ankara: Heretik Yayınları.
- Koyuncu, A. (2014). *Kentin Yeni Misafirleri Suriyeliler*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*, Çev: Mehmet Emin Özcan, Ankara: Dost Kitabevi.
- Olick, J. K. (2008). "Collective Memory", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Editor : William A. Darity, 2nd Edition, USA: Macmillan, V. 2, p.7-8.
- Stauuth, G. ve Turner, B. S. (2005). *Nietzsche'nin Dansı*, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.